

VARIÁCIÓK AZ ALTERNATÍV KULTÚRÁRÓL

S A F F E R P Á L

A beogradi *Delo* folyóirat 1976. decemberi számát teljes egészében annak a rendkívül bonyolult, szerteágazó jelenségnek és folyamatnak szentelte, amely nagy világvisszhanggal zajlott a hatvanas években az Amerikai Egyesült Államokban és amely, ha nem is rendítette meg a tőkés rendszert, bizonyos változásokat hozott. Amerika utána nem ugyanaz, ami előtte volt.

Lehetetlen ezt a jelenséget egy néven nevezni, mert egyrészt heterogén, egymástól független megmozdulásokat és szellemi áramlásokat foglal magába, melyeknek gyakran egyetlen közös vonása, hogy ellene vannak koruk hivatalos Amerikájának, másrészt „működési területük” szerint is különböznek egymástól, külön-külön jelentkezve a társadalomtudományban, zenében, képzőművészetben, színművészetben és erkölcselelmekben.

A meghatározást külön megnehezíti az a tény, hogy ezek a mozgalmak és jelenségek mindenekelőtt az intellektuális ifjúság köréből erednek és feltehetően alig van komolyabb támaszuk a társadalom szélesebb alapjaiban, a közvetlen termelők soraiban. Erről egyébként az egyes mozgalmakat egymástól elválasztó eszmei zűrzavar is tanúskodik, ami a hatalom ellen folytatott harcuk hatékonyságát is a minimumra csökkentti. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ezek a mozgalmak elsősorban Amerikában, a legfejlettebb ipari országban, a „fogyasztók paradicsomában”, a „bőség társadalmában” jelentkeztek, ahol a társadalmi ellentmondások sajátosak és a feloldásukra irányuló harc is feltétlenül sajátos lesz. Hiszen sajátosságot keresve nem kell egyébre rámutatni, mint arra, hogy ez a sokszínű intellektuális rebellió aránylag keveset foglalkozik a termelőeszközök tulajdonának kérdésével és jóval többet az emberrel való manipulálás félelmetes rendszerével, amely épp a „bőség államában” jut leginkább kifejezésre.

Részben bizonyára épp ezzel magyarázható, hogy a mozgalom nem tudott szilárd kapcsolatot teremteni az elnyomott, kisémmizett rétegekkel és viszont, ennek a kapcsolatnak a hiánya fosztotta meg a mozgalmat attól a lehetőségtől, hogy a „valami ellen” folyó harcból „valamiért” folyó harccá váljon és ezen az alapon konszolidálódjon.

Talán mindezeket a jórészt érdemleges felelet nélkül való kérdéseket tartotta szem előtt a *Delo* szerkesztősége, amikor minden bevezető és kommentár nélkül hét, nemcsak különböző területekkel foglalkozó, de különböző hozzáállású szöveget bocsátott az olvasók elé az „Alternatív kultúra” közös cím alatt.

A szövegválogatás nem ad teljes képet a mozgalmakról, és ennek folytán nem is teszi lehetővé az állásfoglalást. Ez azonban bőségebb literatúra alapján is nehéz lenne, lévén, hogy a folyamat még tart, a történelmi leszűrődésre, a szintézisre még várni kell.

Ennek ellenére érdemes vállalkozás a *Delo* decemberi száma, és érdemes foglalkozni az egyes tanulmányokkal, mert tele vannak kiváló megfigyelésekkel, amelyek nemcsak az amerikai „ellenkultúra”, de annak európai kisugárzása, sőt hazai hullámverése szempontjából is érdekesek.

Rudolf Rizman „Állam és öngazgatás — az amerikai új baloldal alternatív világa” című tanulmányában részletesen leírja a mozgalom keletkezését, eszmei rétegeződését, a társadalmi réteget, amelyből toborzódik és társadalmi követeléseit.

Ebben az értelemben írja, hogy: „Az amerikai forradalmi ifjúság és a marxista beállítottságú szociológusok előtt a hatvanas években élesen tevődtek fel a modern ‚Leviatán’ mögött álló osztályérdekek meghatározásának elméleti és gyakorlati politikai problémái.”

A válaszkéréses folyamata szerteágazó volt. Kezdődött az új baloldal azon részével, amely a marxizmus elméletéhez és gyakorlatához áll közel és amely az uralkodó osztály elleni harc távlatát az öntudatos munkásokból, elnyomott etnikai csoportokból és forradalmi értelmiségből regrutálódó forradalmi szervezetben látta, és terjedt a liberálisokon át a különböző színű anarchista csoportokig.

Ami a társadalmi követelést illeti, itt már mintha nagyobb lenne az egység, mert az új baloldal többé-kevésbé egységesen elfogadja a „határozzon a nép” jelszót, miközben a hangsúly a decentralizáción és az úgynevezett „participációs demokrácián” van.

„... az egyén részvételén alapuló demokráciát akarjuk megvalósítani a következő elvek szerint: az egyén részt vesz mindezokban a döntésekben, amelyek az életének mibenlétére és irányára vonatkoznak, a társadalmat pedig úgy kell megszervezni, hogy fejlessze az ember önnállóságát...”

Mindennek, valamint az új baloldal tevékenységének alapján a szerző, Lenin szavaival élve, a következőképpen határozza meg az amerikai új baloldalt:

„... ez az új radikális tudat tulajdonképpen a szocialista tudat embriónális alakja és ugyanakkor a totalitáris tökéls társadalom jellegének és lehető alternatíváinak kezdődő felismerése.”

Nem véletlen, hogy az ilyen irányzatú új baloldal nagy érdeklődéssel fordult a jugoszláv szocialista öngazgatás elmélete és gyakorlata felé. Természetesen a különböző eszmei árnyalatok nem fogadják egyformán az öngazgatást, már csak azért sem, mert ez a burzsoá világ alapjait rengető kérdés olyan forradalmi következetességet kíván, amire a jórészt liberális amerikai új baloldal szemmel láthatólag még nem érett.

A helyzetre igen jellemző, a köreikben rendkívül népszerű, részben felmagasztalt, részben CIA-ügynöknek titulált Herbert Marcuse esete, aki nem fogadta el a mozgalom szellemi vezérének szerepét, mert szerinte az új baloldal legfeljebb „katalizátor” vagy ösztönös „rövidzárlat” a rendszerrel, de nem önnálló forradalmi erő.

Miután így meglehetősen világosan kifejezi véleményét az új baloldal társadalmi, illetve forradalmi lehetőségeiről, a szerző felsorolja azokat a pozitív változásokat, amelyeket ez a mozgalom korlátjai ellenére, mégis kiváltott: érdeklődést ébresztett Marx, Lenin és Rosa Luxemburg művei iránt, ösztönözte a marxista irodalom kiadását és a marxista tantárgyak beiktatását a tantervekbe. Külön nagy jelentőséget tulajdonít az új baloldalnak az amerikai funkcionista szociológia bírálatában. Ennek szerepe ugyanis szerintük közel áll ahhoz, amit Rosa Luxemburg a korabeli német szociológiának tulajdonított: „A német szociológusok mindig a rendőrség kezébe toldalékaként viselkedtek. Míg ez utóbbi gumibottokkal lépett fel a szociáldemokrácia ellen, a szociológusok az értelmet használták fegyverként.”

A baloldali bírálat teljesen feltárta a hatalmat kiszolgáló amerikai funkcionista szociológia konzervatívizmusát, és helyette az embert, annak érdekeit igyekszik a középpontba helyezni. Hogy meddig jutottak, azt a funkcionista szociológia legalaposabb bírálója, A. W. Gouldner tömören így fejezi ki: „A szociológiának ma nem Marxra vagy Newtonra, hanem Leninre van szüksége.”

A továbbiakban a szerző részletesen foglalkozik az úgynevezett „ellenkultúrával” és annak négy legszámottevőbb megjelenési formájával: a kommunákkal, a kábítószer-élvezők kultúrájával, a zenei kultúrával és a politikai mozgalommal. A leírásból azt a következtetést vonja le, hogy a hipi szubkultúrától, ha nem is képvisel forradalmi erőt, nem lehet elvitatni azt a pozitívumot, hogy elutasítja a tőkés társadalom értékrendszerét.

Mindent összevetve — írja tanulmányában Rudolf Rizman — az amerikai új baloldalt sok bírálat éri és érheti, mert nincs még igazi szervezete és úgy látszik belefáradt a belső eszmei konfliktusokba. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a baloldal nem él és nem hat. A hatása ma is érezhető Amerika társadalmi életében és azért — legyünk türelemmel.

Charles A. Reich Amerika megfiatalítása című részlettanulmányában azt állítja, hogy Amerikában ma három fő tudattípus létezik. Az I. számú tudat a XIX. században keletkezett, és ez „a feltörekvő amerikai farmer, a kis üzletember és munkás tudata”. A II. számú tudat századunk első felében alakult ki, és a „szervezett társadalom értékeit képviseli”, míg a III. tudat most alakul, és az új nemzedék tudata.

A közölt tanulmányrészletben Reich azt taglalja, hogy ez a III. tudat mennyire tartós, hol a történelmi és filozófiai helye, megvalósíthatók-e általa az emberi élet szükségletei és milyenek ennek a tudatnak az elképzelései az új társadalmi rendről.

Nem bocsátkozhatunk itt ezeknek a fejtegetéseknek a részletesebb ismertetésébe, annál is inkább, mert a közölt részletből hiányoznak a gyakorlati vonatkozások, amelyek alapján következtetni lehetne az általánosítások értékére, de idézünk néhány részletet, amelyek humanizmusuk és társadalmi éleslátásuk folytán külön figyelmet érdemelnek:

„Hogy a III. tudatot megfelelő távlatba helyezhessük, újra kell tanulmányoznunk a történelmünket. Mi történt az amerikai néppel? Röviden, elvesztettük az erőnket. Elvesztettük azt a képességünket, hogy az életünket és társadalmunkat ellenőrzésünk alatt tartjuk, mert túlságosan alárendeltük magunkat a piacnak és a technológiának. Végül teljesen átadtuk magunkat a korporatív államnak... Hogy túlélhessük, hogy visszaszerezhessük a saját életünk feletti hatalmunkat, felül kell kerekednünk a gépen. Újból ki kell harcolnunk azt a végleges szuverén jogot, hogy magunk válogassuk meg az értékeinket. A múlt évszázadban sok költő és filozófus szólított bennünket a nem gépi értékekhez való visszatérésre. Úgy tűnt azonban, hogy ők a múlthoz való visszatérést hirdetik, és ezért nem fogtuk fel a lényegét. A gép semmibevevésének kísérlete nem reális. Történelmünk azt mutatja, hogy teendők a gép feletti uralmat követelni, méghozzá úgy, hogy a gép szolgáljon az általunk választott értékeknek...”

„Az új tudat... az emberi lét nem anyagi elemeinek felújítását követeli, mint amilyen például a természeti környezet és a szellemi tényezők, amelyek mellett az anyagi fejlődést kergetve vakon elhaladtunk. Az új tudat felül akar kerekedni a tudományon és a technológián, helyükre akarja őket állítani, hogy az ember eszközei legyenek, nem pedig létének meghatározói. Ez a tudat nem technológiaellenes. Nem akarja elpusztítani a gépeket, de azt sem akarja, hogy a gépek eltiporják az embert...”

„... A participációs demokrácia feltétlen szükséglet, mert az átfogó tervezés, amelyet a technológia megkövetel, nem vehet figyelembe minden fontos tényezőt, amennyiben ebben a folyamatban nem vesz részt az emberek többsége...”

Idézhetünk még ilyen lelkesítő, modern utópiára emlékeztető sorokat, de a lényeg, a szerző eszmei és erkölcsi hozzáállása ennyiből is kiviláglik.

A válogatásban külön figyelmet érdemel Slobodan Drakulić Szubkultúra, ellenkultúra és kulturális forradalom című tanulmánya.

A szerző mindenekelőtt megállapítja, hogy a hatvanas évek ifjúsági mozgalmához hasonló megmozdulások korábban nem voltak és nem is lehettek, mert:

„A gazdasági fejlődés és a társadalmi struktúra ennek megfelelő változásai meg kellett, hogy teremtsék a középosztálynak nevezett népes társadalmi csoportot, hogy azután annak biológiai ivadéakai eléggé számosak, eléggé képzetek, magabiztosak és arcátlanok lehessenek ahhoz, hogy annak a rendszernek a megdöntését követeljék, amelyben épp ők élvezték a legnagyobb kiváltságokat.”

Ezután a szerző felteszi a kérdést, hogy az ilyen ifjúsági mozgalom nem túlságosan érzékeny-e az ilyen kiváltságok esetleges elvesztésére és az ellenkultúra ebben az esetben nem tömegesebb ismétlődése-e korábbi hasonló jelenségeknek.

A válaszhoz a kultúra fogalmának elemzése útján jut el és a divatos, a kultúrát két — anyagi és szellemi — részre osztó elméletek bírálatával, megállapítva, hogy mindig létezett szubkultúra, zárt csoportok kultúrájaként, és jellemzője az uralkodó kultúra elutasítása, valamint ellenkultúra vagy alternatív kultúra a visszahúzó vagy a feltörekvő új társadalmi erők kultúrájaként, amelyet azok az uralkodó kultúra helyébe akarnak állítani.

Szubkultúra alatt fejlődési szempontból általában negatív fogalmat ért, olyan kisebb-nagyobb társadalmi rétegek kultúráját, amelyeket elévült, túlhaladott termelési mód jellemez, és amelyek ezért, bár különböznek az uralkodó kultúrától, nem számítanak annak megdöntésére.

Az ellenkultúrákról szólva megállapítja, hogy azok agresszívnek, hogy az uralkodó kultúra helyébe akarnak lépni és létrejöhetnek idealista, konzervatív alapon (különböző vallási szekták közössége Amerikában és Európában, amelyek különösen a hatvanas években virágoztak) és úgynevezett progresszív alapon is.

Itt jut el a szerző ismét a hatvanas évek ifjúsági mozgalmához, és a progresszív ellenkultúráról megjegyzi:

„Jellemző rá egyrészt, hogy egy magasabb, racionálisabb, emberibb mód nevében elveti az élet termelésének meglévő módját, de az ilyen elképzelések megvalósításának útjai vagy kidolgozatlanok, vagy nem megfelelőek. Az ilyen ellenkultúra-mozgalom példája a századunk hatvanas és hetvenes éveinek ifjúsági ellenkultúrája . . .

. . . ennek az ellenkultúra-típusnak az a fogyatékosága, hogy alterna-

tívája akar ugyan lenni az uralkodó kultúrának, de alternatív konceptusát nem terjeszti ki mindenre, hanem csak a társadalmi élet egyes területeire...”

Az alapvető hiányosság tehát a részlegesség. A forradalmat nem lehet felszabdalni. A történelemben a forradalmi mozgalmak voltak az alternatív kultúra egyetlen példái — azok a mozgalmak, amelyek egyrészt az emberek többségére támaszkodtak, másrészt koruk csúcseredményeit vették át és fejlesztették tovább.

Érdekes megállapításokat tartalmaz Daniel Bells *A kapitalizmus kulturális ellentmondásai* című könyvének a *Delo*-ban közölt részlete is.

A puritanizmus elleni támadás a huszadik század első évtizedében kezdődött, és azzal végződött, hogy az „új”, a „szex” és „felszabadulás” jelszavak kíséretében a puritán erkölcs helyére a fogyasztói erkölcs lépett, amelyet a kapitalizmus megáévvá tett.

Ennek a szellemi folyamatnak a gazdasági alapja a tömeges fogyasztás, amelyet a szerző szerint három dolog tett lehetővé: a futószalag-rendszer a termelésben, a piacszervezés (marketing) és a részletfizetés.

Az eredmény ellentmondást hozott magában a társadalmi struktúrában: az egyik oldalon a tőkés vállalat megköveteli az egyéntől, hogy szorgalmasan dolgozzon, egyengesse pályafutását — egyszerűen, hogy a szervezet embereként működjön, a másik oldalon ugyanaz a vállalat termékeivel és hirdetéseivel élvezetre biztatja, az igények azonnali és közvetlen kielégítésére. Nappal legyél odaadó munkás, éjjel pedig határt nem ismerő hedonista.

A változásokat illusztrálva a szerző megállapítja, hogy az első világháború előtt a pszichoanalízis a puritán represszivitás következményeit gyógyította, elősegítve a páciens önmagára találását és beilleszkedését, a hedonista korban ennek helyébe a csoportértékeség fejlesztése lép, az örömterápia stb.

„Míg azelőtt a tiltott vágyak kielégítése büntudatot váltott ki, most a kielégítés esetleges sikertelensége vált ki önbizalomcsökkenést.”

A hedonista korszak megszülte a maga stílusát a kultúrában, ez a pop-kultúra, amelyet a feszültség felszámolása jellemez — a paródia javára. Megszülte ez a kor a maga prófétáját is, Marshall McLuhan személyében.

„A hedonista korszak, a piacszervezés kora, ami azt jelenti, hogy a tudást képletekbe, jelszavakba, bináris disztinkciókba rejtjelzik és aki meg tudja őket fejteni az elégedett, mert megérti a bonyolult világot, amelyben él. McLuhan a hedonista korszakot a saját rejtjelező módszerével definiálta, sőt egy lépéssel tovább is ment, mert a maga módján a kor eszméinek rejtjelzését egy annak tökéletesen megfelelő képletrend-

szerrel illusztrálta. Ebben a kontextusban jelentkeznek azok az ideák, hogy az üzenet pusztán médium (az eszmék így háttérbe szorulnak, és többé nem számítanak), hogy vannak „forró” médiumok, mint a rádió (amely nem követeli meg az ember részvételét) és „hideg” médiumok, mint a televízió (amely megköveteli a részvételt, hogy a hatás teljes legyen), hogy a nyomtatott kultúra lineáris, a vizuális kultúra pedig szimultán — de mindezek a disztinkciók nem analitikus alkalmazásra vagy tapasztalati felülvizsgálatra készültek; ezek csak litániák, amelyek elnyomják az új kommunikációs eszközökkel kapcsolatos aggodalmakat, és növelik a jólét érzését. Marshall McLuhan a reklámmember álmainak megtestesülése volt több vonatkozásban.

Nem lehet felsorolni mindazt a gazdag példatárát, amivel Bells a mai tőkés Amerika kulturális ellentmondásainak képét rajzolja, ezért csak a végkövetkeztetését idézzük:

„Az amerikai ‚biznisz’ volt az a dinamikus tényező, amely szétrombolva a vidéki életstílust, lehetővé tette az amerikai gazdasági világaluralmat; mindez a protestáns etika nyelvén és annak leple alatt történt. Az átalakulás szemmel látható volt. De a nyelv és ideológia közötti mély ellentmondások — minden valamirevaló következetes erkölcsrendszer és filozófiai doktrína hiánya — csak most vált láthatóvá.

A válogatás utolsó három írása jóval gyengébb az előbbieknél. Slavenka Drakulić az underground mozgalmat mindenáron védelmezni és dícsérni kívánó írása csak ott érdekes, ahol elmagyarázza, hogyan húzta ki a hatalom a mozgalmat alól a talajt.

Lévén a mozgalom kifejezetten „ellenes”, függött attól a nyomástól, amellyel szembeszegült. Amint megszűntek a nyomás legdrasztikusabb megnyilvánulásai (pl. a vietnami háború és ezzel a sorozások), meglazult az ellenállási mozgalom is.

Mivel a pénz volt az egyetlen érintkezési eszköz a hatalom és a mozgalom között, a hatalom megvásárolta a mozgalmat. Az underground profétái, a Beatlek, Stonesek, Bob Dylan-ok, voltak az elsők, akik beadták a derekukat, és a nagy honoráriumokból „biztosították a jövődjüket” — mint részvénytulajdonosok.

Slavenka Drakulić írásának az érdekessége ezzel ki is merül. A továbbiakban csak sajnálkozik, hogy az ellenkultúra mozgalma nem lett több, mint amennyi lett, és eközben egy egészen marxistához nem illő, együgyű sóhajtás csúszik ki a tollából, mondván: „Úgy látszik, hogy a fejlett országokban nehezen kerülhet sor forradalmi változásokra a termelő lakosság részvétele nélkül.”

Erről a témakörrel aligha lehet a szexuális forradalom említése nélkül

írni, és a *Delo* szerkesztősége ennek a követelménynek Dragoš Kalajić ugyanilyen című tanulmányának közlésével eleget is tesz — vesztére.

A szerző ugyanis azzal a megállapítással kezdi tanulmányát, hogy a modern gondolkodás az ember megsemmisítését tűzte ki legfőbb céljául.

Már ez az első mondat is kétségeket támaszthat a szerző tudományos objektivitását illetően, de Kalajić ugyanilyen Pál apostolhoz illő stílusban folytatja dörgedelmeit, és az egész írás nem érdemelne méltatást, ha a szerző nem foglalkozna bőven Wilhelm Reich meglehetősen zagyva orgazmus- és organonelméletével, amelynek egy időben nálunk is volt visszhangja, sőt szószólója is. A reichi elméletek bírálata képezi egyébként Kalajić írásának jobbik részét, de ez mit sem változtat a tényen, hogy a patriarchális, fegyelmezett embereszmény fölényének szenvedélyes bizonygatása közben megfélekedzik a témáról, és a „szexuális forradalom” korszerű társadalmi vonatkozásairól, jelentőségéről (vagy akár jelentéktelenségéről) édeskeveset mond.

A válogatás utolsó írása, John Larra könyvének részlete az amerikai „utcai színház” problémáival foglalkozik, és tulajdonképpen a forradalmi színház alapkérdéseit veti fel, anélkül, hogy, leszámítva a konkrét leírásokat, valami újat mondana: Az utca színháza, ha valóban az akar lenni, akkor azonosulnia kell az utcával, annak hangján, annak problémáiról kell szólnia. A négerek vagy a portorikóiak gettóiban nem lehet burzsoá művészetkoncepciót alkalmazni, és nem lehet a fehér ember életeszményeit becsempészni — kudarc veszélye nélkül.

A *Delo* szerkesztősége érdekes témához nyúlt ezzel a válogatással, de az az érzésem, hogy a válogatók tudományos objektivitás tekintetében nem voltak túlságosan finyásak. Ha eltekintünk Rudolf Rizmann bevezető tanulmányától, a továbbiakban alig találunk marxista tárgyközéletést.

Külön jellemző, hogy az öngazgatás távlataival foglalkozó tanulmány nincs a kötetben, és néhány marginális megjegyzésen kívül semmi sem tájékoztatja az olvasót arról, hogy az amerikai munkásosztály hogyan viszonyul a jelenlegi rendszer intézményi kríziséhez, a saját jövőjéhez és a társadalom jövőjéhez általában.

Pedig ilyen irányú marxista írások vannak. Pl. George Benello „A munkásellenőrzés távlatai az USA-ban” című tanulmányában még valahogy összegező választ is ad arra a kérdésre, amit a hatvanas évek mozgalmi kapcsán a *Delo* decemberi száma felvet:

„... Ez a mozgalom azonban aligha jutott el a munkahelyekig, vagy ha mégis sor került ilyesmire — akkor az mindenekelőtt a „tevékenység dústítását”, a munka humanizálását, valamint a munkások részvételét szorgalmazó munkaadói elgondolások eredménye volt.

Mondhatjuk, hogy szinte egyáltalán nem voltak ilyen kezdeményezések a szakszervezetek részéről. Ezek általában — és gyakran joggal — a saját hatalmuk korlátozására irányuló követelésekkel kötötték össze az ilyen kezdeményezéseket . . .”

Benello tehát, aki egyébként azt bizonygatja, hogy az öngazgatásnak van távlata az USA-ban, a hatvanas évek időközben lecsendesült mozgalmait a légkör- és feltételteremtő momentumok egyikének tartja — megadva már a fenti rövidke idézetben is azt, ami a decemberi *Delo* válogatásából hiányzik: az arányokat.